

Explaining the Basics and Nature of Imprisonment Resulting from Financial Convictions in Iranian Law with Regard to the International Covenant on Civil and Political Rights

Ehsan Elyasi Zavareh¹ , Mahmood Ashrafy² , and Masoud Heidari³

1. Phd Student in Criminal Law and Criminology Department of Law, Institute of Civilization and Global Studies, Isf.C., Islamic Azad University, Isfahan, Iran. Email: ehsan.elyasi@iau.ac.ir
2. Corresponding Author, Department of Law, Institute of Civilization and Global Studies, Isf.C., Islamic Azad University, Isfahan, Iran. Email: mahmood.ashrafy@iau.ac.ir
3. Department of Law, Institute of Civilization and Global Studies, Isf.C., Islamic Azad University, Isfahan, Iran. Email: heidari5525@iau.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received 02 January 2026
Received in revised form 03 May 2026
Accepted 03 June 2026
Available online 22 June 2026

Keywords:
Deprivation of liberty,
Financial conviction,
Execution of sentences, Debt,
Covenant on Civil and
Political Rights

ABSTRACT

Objective: The transformations in the criminal justice system regarding the deprivation of liberty of financial debtors stem from a shift in the legislator's attitude toward the origin of debt as well as the nature of this type of imprisonment. Nevertheless, the necessity of aligning each state's domestic laws in this regard with international obligations is a fundamental principle emanating from the very essence of the international legal system. Article 11 of the International Covenant on Civil and Political Rights stipulates: "No one shall be imprisoned merely on the ground of inability to fulfill a contractual obligation." Likewise, Article 40 of the Iranian Constitution provides: "No one may exercise their rights as a means of causing harm to others or infringing upon the public interest." The present author, in this study, seeks to elucidate the nature of imprisonment arising from financial convictions in Iranian law with due regard to the provisions enshrined in the International Covenant on Civil and Political Rights.

Method: The research method is descriptive analytical, and for the collection of the subject literature, the library based method was employed, utilizing note-taking from relevant materials and the analysis thereof.

Results: Nevertheless, the current regulations of Iran concerning the treatment of financial debtors, although having moved closer to the trajectory of the Covenant compared to the past, remain in conflict with this article of the Covenant. The findings of this research indicate that although the previous deficiencies have been largely rectified with the enactment of the Law on the Enforcement of Financial Convictions in 2015 (1394 SH), the legislator has not specified a new mechanism for this purpose.

Conclusions: However, this imprisonment does not contravene the provisions of the Covenant. Therefore, it may be concluded that Iran's criminal justice system regarding financial debtors has moved gradually toward alignment with international obligations, although it still falls short of full compliance with Article 11 of the Covenant.

Cite this article: Elyasi Zavareh, E., Ashrafy, M., Masoud Heidari, M. (2026). Explaining the Basics and Nature of Imprisonment Resulting from Financial Convictions in Iranian Law with Regard to the International Covenant on Civil and Political Rights. *New Research in Islamic Humanities Studies*, 5 (10), 1-23.
<https://doi.org/10.22034/api.2025.2064055.1354>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights.

Publisher: Lorestan University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2064055.1354>

Introduction

In the Civil Judgment Enforcement Law, the legislator addresses mechanisms for accessing the debtors property including attachment procedures, auction, and satisfaction of the creditors rights rather than resorting to imprisonment. This approach reflects the opposition of Imami jurists to the incarceration of financial debtors as inconsistent with Islamic legal standards. The concept of financial conviction sometimes carries the character of punishment and sometimes that of a purely legal obligation, distinguishable by its originating source (crime or legal relationship). Throughout legislative history in most countries, deprivation of liberty has been the primary enforcement guarantee for recovering judgment sums, yet this approach has continually faced criticism and modification. (Asadi, 2009: 24)

Given Iran's jurisprudential legislative context, deprivation of liberty whose ultimate aim in Islamic law is human exaltation is rarely applied and only in specific cases. The Law Prohibiting the Detention of Persons for Breach of Financial Obligations (1973) adopted a dual standard and omitted the detention of civil debtors, while the Law on the Enforcement of Financial Convictions (1972) prescribed imprisonment only for debtors indebted through crime-related damages. Article 11 of the ICCPR stipulates: "No one shall be imprisoned merely on the ground of inability to fulfill a contractual obligation." This guarantee, alongside rights such as life, prohibition of torture, and fair trial, constitutes a fundamental human right designed to counter the imprisonment of insolvent debtors. "Contractual obligations" here refers to civil obligations in private law, whether involving debt, payment, performance of work, or delivery of property.

The Civil Judgment Enforcement Law (1977) likewise omitted debtor detention, focusing solely on property access, attachment, and recovery. Over time, as reliable mechanisms proved inadequate and debtors evaded payment through novel methods, the need arose to detain recalcitrant debtors to pressure them into compliance. (Fakhr, 2005) Article 2 of the Law on the Enforcement of Financial Convictions (1998) prioritized detention absent proof of insolvency, leading to prison overcrowding. The new Law (2015) abrogated the Insolvency Law (1934) and the 1998 Law. Article 3 provides: "If recovery proves impossible, the debtor shall, upon the creditors request, be imprisoned until execution, acceptance of insolvency, or the creditors satisfaction." Thus, in civil claims, the principle is recovery from property, with detention being exceptional and aimed at preventing imprisonment where possible.

Every state, as a member of the international community, must observe international legal principles. Human rights particularly the right to liberty have gained prominence, with binding and advisory instruments characterizing the modern era. International instruments affirm that deprivation of liberty is a last resort, and regarding financial debtors, emphasize avoiding liberty depriving measures. This approach is not exclusive to Iran or Islamic law: in Europe, debtors prisons existed until the late nineteenth century, where inmates could work to repay debts. Consequently, criminal systems worldwide have increasingly distanced themselves from severe punishments and liberty-depriving approaches for financial convicts, leaving enforcement authorities empowered to search for property and prevent infringement of others rights.

Method

The research method is descriptive analytical, and for the collection of the subject literature, the library based method was employed, utilizing note-taking from relevant materials and the analysis thereof.

Results

Nevertheless, the current regulations of Iran concerning the treatment of financial debtors, although having moved closer to the trajectory of the Covenant compared to the past, remain in conflict with this article of the Covenant. The findings of this research indicate that although the previous deficiencies have been largely rectified with the enactment of the Law on the Enforcement of Financial Convictions in 2015 (1394 SH), the legislator has not specified a new mechanism for this purpose.

Conclusions

The International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), unlike the Universal Declaration of Human Rights, is a binding international instrument, and Iran, as a state party, is obligated to comply with it. Article 11 of the Covenant prohibits imprisonment merely for inability to fulfill contractual obligations. However, Iran's domestic regulations on financial convictions remain in tension with this provision. Although the Law on the Enforcement of Financial Convictions (1394 SH/2015 CE) partially remedied earlier deficiencies, it failed to establish a new mechanism. Certain debts such as punitive damages, statutory taxes, and certain customary or rental obligations may still lead to imprisonment, yet such imprisonment does not necessarily contravene the Covenant, provided it is not imposed solely for inability to pay. Under Iranian law, no one may be imprisoned merely for inability to fulfill financial obligations, but imprisonment remains permissible in exceptional cases. The 2015 Law introduced innovations such as asset identification, installment payment, and new mechanisms for debt settlement; however, the scope of its Articles 3, 6, and 7 remains ambiguous, and some provisions conflict with other laws. Article 7 is particularly problematic, as it treats imprisonment as the principle and asset-based recovery as the exception an approach contrary to international human rights standards and the spirit of the Covenants.

Author Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization of the article and writing of the original and subsequent drafts.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

The authors would like to thank the anonymous reviewers for their insightful comments and constructive feedback, which significantly improved the quality of this manuscript. We also extend our gratitude to our colleagues for their valuable discussions and technical support throughout this research.

Ethical Considerations

The authors strictly adhered to the highest standards of research integrity. The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and any other form of scientific misconduct.

Funding

This research did not receive any specific grant from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

تبیین مبانی و ماهیت حبس ناشی از محکومیت‌های مالی در حقوق ایران با توجه به میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی

احسان الیاسی زواره^۱، محمود اشرفی^۲، مسعود حیدری^۳

۱. گروه حقوق، دانشکده تمدن و مطالعات جهانی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. رایانامه: ehsan.elyasi@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، گروه حقوق، دانشکده تمدن و مطالعات جهانی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

رایانامه: mahmood.ashrafy@iau.ac.ir

۳. گروه حقوق، دانشکده تمدن و مطالعات جهانی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران. رایانامه: heidari5525@iau.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی، تاریخچه مقاله: تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۳ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱	هدف: تحولات نظام عدالت کیفری در قبال سلب آزادی محکومان مالی، ناشی از تغییر نگرش مقنن نسبت به منشأ بدهی و همچنین ماهیت این نوع حبس است؛ با این وجود لزوم انطباق قوانین داخلی هر کشور در این زمینه با تعهدات بین‌المللی، اصلی اساسی است که از ذات نظام حقوق بین‌الملل منبث می‌شود. ماده ۱۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مقرر می‌دارد: «هیچ‌کس را نمی‌توان صرفاً به علت ناتوانی در ایفای تعهدات قراردادی خود زندانی نمود». همچنین اصل ۴۰ قانون اساسی نیز مقرر نموده است: «هیچ‌کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد». نگارنده در اثر حاضر به دنبال تبیین ماهیت حبس ناشی از محکومیت‌های مالی در حقوق ایران با توجه به مقررات مندرج در میثاق حقوق مدنی و سیاسی است. روش پژوهش: روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است و برای گردآوری ادبیات موضوع از روش کتابخانه‌ای و به طریقه فیش‌برداری از مطالب و تجزیه و تحلیل مطالب استفاده شده است. یافته‌ها: با این وجود مقررات فعلی ایران در خصوص نحوه برخورد با محکومان مالی اگر چه نسبت به سابق در مسیر میثاق قرار گرفته است، اما همچنان در تعارض با این ماده از میثاق می‌باشد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، اگر چه ایرادات سابق با تصویب قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی در سال ۱۳۹۴ تا حدود زیادی برطرف شده، اما مقنن سازوکار جدیدی را برای این منظور مشخص نکرده است. نتیجه‌گیری: اما این حبس منافاتی با مقررات میثاق ندارد. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که نظام عدالت کیفری ایران در قبال محکومان مالی، در مسیری تدریجی به سمت انطباق با تعهدات بین‌المللی حرکت کرده است، هرچند هنوز تا انطباق کامل با ماده ۱۱ میثاق فاصله دارد.

استناد: الیاسی زواره، احسان؛ اشرفی، محمود و حیدری، مسعود. (۱۴۰۵). تبیین مبانی و ماهیت حبس ناشی از محکومیت‌های مالی در حقوق ایران با توجه به

میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی. *پژوهش‌های نوین در مطالعات علوم انسانی اسلامی*، (۱۰)، ۵، ۲۳-۱.

<https://doi.org/10.22034/api.2025.2064055.1354>

DOI: <https://doi.org/10.22034/api.2025.2064055.1354>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

مقدمه

در قانون اجرای احکام مدنی، قانونگذار از راهکارهایی بحث نموده که در آن از چگونگی دست یافتن به اموال محکوم علیه صحبت شده است. تمامی موارد یاد شده ناظر به اموال محکوم علیه، تشریفات بازداشت اموال، آثار مترتب بر این بازداشت و حقوق متصوره محکوم علیه در این ارتباط، مزایده اموال محکوم علیه و کیفیت چگونگی آن و استیفای حقوق محکوم له می باشد. این شیوه از آن جهت در دستور کار قانون گذار قرار گرفته است که فقهای امامیه مخالف بازداشت مدیونین مالی هستند و محبوس نمودن آنها را موافق موازین شرعی نمیدانند. مفهوم محکومیت مالی گاه عنوان مجازات دارد که حاکمیت به عنوان دائن نسبت به اخذ آن اقدام می کند و گاه نیز دارای ماهیتی حقوقی است؛ که در بادی امر و بر اساس منشاء ایجادکننده آن (ارتکاب جرم یا روابط صرفاً حقوقی) قابل تفکیک خواهد بود. در تقنین مقررات مربوط به اجرای محکومیت های مالی، سلب آزادی تن (حبس مدیون)، مهم ترین ابزار و ضمانت اجرا برای وصول محکوم به در طول تاریخ قانون گذاری در غالب کشورها بوده، اما این رویکرد به موازات شدت و حدت خود، همواره دستخوش انتقادات و تغییراتی نیز بوده است. (اسدی، ۱۳۸۸: ۲۴)

با توجه به بستر شرعی مقررات در نظام تقنینی ایران، مفهوم سلب آزادی از جمله مفاهیمی است که مصادیق آن در متون فقهی و مقررات مختلف به طور شایع مورد استفاده قرار گرفته است؛ اما برخلاف تصور غالب، رویکرد سالب آزادی که طبق شرع هدف غایی آن تعالی و تکامل انسان است، به ندرت و برای موارد خاص بکار می رود.

در قانون منع توقیف اشخاص در قبال تخلف از انجام تعهدات و الزامات مالی، مصوب ۱۳۵۲ نیز، قانونگذار با اتخاذ استانداردی دوگانه سخنی از بازداشت محکوم علیه مدنی به میان نیاورده بود. همچنین قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی مصوب ۱۳۵۱، صرفاً در خصوص بازداشت مدیونین مالی که در رابطه با ضرر و زیان ناشی از جرایم، بدهکار شده اند، احکامی را مقرر نموده بود. در ماده ۱۱ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی، تصریح شده است: «هیچ کس را نمی توان تنها به این علت که قادر به اجرای یک تعهد قراردادی خود نیست زندانی کرد». دین یا بدهی، به معنای وام، قرض و وام مدت دار است. مال کلی ثابت در ذمه یک فرد، به نفع افراد دیگر را که به یکی از اسباب صحیح پدید می آید، دین می گویند. (اباذری فومشی، ۱۳۹۳) همچنین، در خصوص دین، چنین مطرح شده است که: دین، مفرد دیون و به معنای وام، قرض و در زبان عامیانه به بدهی معروف است. (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۸) در حقیقت ممنوعیت حبس افراد به علت ناتوانی در ایفای تعهدات قراردادی در کنار حقوقی همچون حق حیات، ممنوعیت شکنجه، ممنوعیت بردگی و کار اجباری، حق آزادی و امنیت شخصی، حق دادرسی منصفانه و... به عنوان یکی از مصادیق حقوق اساسی بشر قلمداد گردیده است. این تضمین اصولاً برای مقابله با پدیده حبس بدهکاران معسر تمهید شده است و منظور از «تعهدات قراردادی» در ماده ۱۱ میثاق، تعهدات مدنی در حوزه حقوق خصوصی است اعم از آنکه موضوع آن تعهدات، بدهی، تأدیه دین، انجام کار یا تسلیم مال باشد.

قانون اجرای احکام مدنی نیز به تبعیت از همین شیوه در سال ۱۳۵۶ به تصویب رسید و در آن از بازداشت محکوم علیه سخنی به میان نیامد و صرفاً راهکارهای دسترسی به اموال محکوم علیه، نحوه توقیف و در نهایت نحوه استیفای حقوق محکوم له از اموال توقیف شده را در دستور کار قرار داد. با گذشت زمان، با توجه به اینکه راهکارهای مطمئن و متقنی جهت دسترسی به اموال محکوم علیه تعیین نگردید و یادگیری شیوه های نوین فرار از دین از ناحیه محکوم علیه، این نیاز احساس گردید که راهکار بازداشت محکوم علیه ممتنع در صورت عدم دسترسی به اموال او مدنظر قرار گیرد تا او تحت فشار قرار گرفته و مبادرت به اجرای حکم نماید. (فخر، ۱۳۸۴).

در ماده ۲ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی مصوب ۱۳۷۷، چنانچه افسار محکوم علیه به اثبات نمی رسد، بازداشت وی سرلوحه قانونگذار قرار می گرفت. براساس قانون مذکور، محکوم علیه با صدور حکم محکومیت مالی قطعی، در صورت عدم شناسایی اموال و عدم اثبات افسار بازداشت می شد. که این شیوه قانونگذاری زمینه ساز تراکم زندانها شد. لذا قانون جدید نحوه اجرای محکومیت های مالی مصوب ۱۳۹۴، به نسخ قانون افسار مصوب ۱۳۱۳ و قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی مصوب ۱۳۷۷ پرداخت. ماده ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی مصوب ۱۳۹۴ مقرر می دارد: «اگر استیفای محکوم به از طرق

مذکور در این قانون ممکن نگردد محکوم علیه به تقاضای محکوم له تا زمان اجرای حکم یا پذیرفته شدن ادعای اعسار او یا جلب رضایت محکوم له حبس می شود». بنابراین در می یابیم که در دعاوی مدنی اصل بر استیفای محکوم به از اموال محکوم علیه است و بازداشت و حبس محکوم علیه جنبه ی استثنایی دارد. و در راستای جلوگیری از به زندان رفتن مدیون در پرونده های مالی در حد امکان است.

هر کشوری به عنوان عضوی از جامعه بین المللی، مکلف به رعایت اصول و بایدها و نبایدهای پذیرفته شده توسط حقوق بین الملل می باشد. امروزه حقوق بشر بسیار مورد توجه جامعه بین المللی قرار گرفته و رواج اسناد الزام آور و ارشادی حقوق بشری از ویژگی های نیمه دوم قرن بیستم و نیز قرن حاضر است. یکی از اولین و اساسی ترین حقوقی که متعلق به افراد بشر بوده و همواره تضمین آن جزء دغدغه های جامعه بین المللی بوده است، حق بر آزادی و در رأس آن آزادی تن می باشد؛ به طوری که با بررسی و ملاحظه اسناد بین المللی حقوق بشر، مشخص می شود که سلب آزادی تن در مواقع استثنایی و به عنوان آخرین راه حل مورد استفاده واقع شده است. در خصوص حبس محکومان مالی نیز در اسناد جهانی و منطقه ای حقوق بشر، به صورت مستقیم یا غیرمستقیم، به آن پرداخته شده و تأکید بر اجتناب از ابزار سالب آزادی در قبال چنین محکومانی می باشد. از نظر حقوق داخلی، رویکرد سالب آزادی نسبت به بدهکاران و محکومان مالی، منحصر به ایران یا حقوق اسلامی نبوده و نیست. در اروپا نیز، بدهکارانی را که توانایی پرداخت دین خود را نداشتند، به دستور دولت در زندان هایی به نام زندان بدهکاران^۱، محبوس می کردند. این نوع زندان ها تا اواخر قرن نوزدهم در تمام اروپا برقرار بودند و فرد زندانی می توانست در برخی از این زندان های ویژه، فعالیت کند تا بتواند با درآمد حاصله، دین خود را بپردازد. لذا در می یابیم که علاوه بر نظام کیفری ایران در سیستم کیفری اغلب کشورهای جهان، شیوه های نوینی برای ترمیم و بازنگری روش های اجرای محکومیت مالی ایجاد شده و نظام کیفری، تا حد زیادی از مجازات های شدید و رویکردهای سالب آزادی برای محکومان مالی فاصله گرفته اند و در این راستا، دست مقامات مجری احکام را برای جستجوی اموال و جلوگیری از تضییع حقوق دیگران، باز گذاشته شده است.

مبانی فقهی سلب آزادی ناشی از محکومیت های مالی

حبس مدیون مماطل در حدیث نبوی مشهور تحت عنوان «عقوبت» با عبارت «لی الواجد یحل عقوبته و عرضه» آمده است. فخرالدین طریخی در مجمع البحرین می نویسد: «لی» بمعنی مماطله و تاخیر در ادای حق است. (طریخی، ۱۴۱۶: ۳۸۱) و الوافی این لفظ را به سوء الاداء (بد حسابی) معنی نموده و صاحب مجمع البحرین بیان می دارد: «واجد» به معنای «غنی» و غرض از «عرض» در حدیث «ملا مت مدیون» می باشد. و در متون فقهی نیز «عرض» به اغلاط (سخن درشت گفتن به مدیون) تفسیر شده است. (فیض کاشانی، ۱۴۱۶: ۱۰۷) به موجب حدیث مذکور، هر گاه مدیون، غنی و قادر بر اداء حق بوده و از ادای آن امتناع می ورزید، حبس او از طرف حاکم شرع، جایز است.

در قرآن کریم مسؤولیت به طور کلی و مسؤولیت مدیون و تعهد به ایفای دین و تعهد به طور خاص، مورد بحث قرار گرفته و در روایات وارده از معصومین نیز حبس مدیون مورد اشاره قرار گرفته است که بایستی به بررسی دلالت و سند احادیث مذکور و بررسی آرای فقها در این زمینه پرداخت تا مشخص شود آیا حبس محکومان مالی دارای مبنای شرعی می باشد یا خیر؟

با کاوش در آیات قرآن، می توان حفظ حرمت نفوس و اموال مسلمین و مسؤولیت ناشی از تعدی و تفریط را استنباط نمود. قرآن کریم به مسئله مسؤولیت و خصوصاً مسؤولیت ناشی از دین و تعهد و انجام آن اهمیت زیادی قائل شده است. در آیه اول سوره مائده می فرماید: «یا ایها الذین آمنوا اوفوا بالعقود...»؛ کلمه عقود را در این آیه همه مفسرین به معنای عهدها و پیمان ها گرفته اند؛ از جمله شیخ طبرسی در مجمع البیان می فرماید: «... إن المراد بها العقود التي تیباً قدها الناس بينهم...» (طبرسی، ۱۳۸۴، ۱۵۱).

فقها در مورد مدیون ممتنع از پرداخت دین، نظر بر حبس وی تا ثبوت اعسار دارند و اهمیت زیادی برای ایفای دین قائل اند و پرداخت دین را واجب می دانند و حتی تکسب (تلاش برای تحصیل مال جهت ادای دین) را نیز واجب دانسته اند و معتقدند چنانچه

مدیون از پرداخت دین خودداری نماید، حاکم می‌تواند او را اجبار کند و چنانچه مؤثر واقع نشد، از باب «الحاکم ولی الممتنع» می‌تواند از مال مدیون، دین او را به دائن پرداخت نماید. یکی از راه‌هایی که در فقه اسلامی به منظور وصول دین از مدیون مورد توجه قرار گرفته است، حبس مدیون تا زمان پرداخت و تأدیه دین یا اثبات اعسار می‌باشد. در حبس مدیون ممتنع از پرداخت دین، فقها به روایات متعددی استناد نموده‌اند.

رسول خدا (ص) در این زمینه فرموده‌اند: سر پیچی و خودداری کردن بدهکار توانمند از پرداخت بدهی خود، کیفررسانی و آبروریزی او را حلال می‌گرداند. در تفسیر این روایت، عده‌ای معتقدند منظور از حلال شدن ریختن آبروی او این است که طلبکار در ملاعام به او بگوید چرا بدهی مرا نمی‌پردازی و منظور از حلال شدن کیفررسانی او نیز جواز زندانی کردن اوست. عده‌ای دیگر معتقدند منظور از حلال بودن ریختن آبروی او این است که با او به تندی و خشونت رفتار شود و منظور از حلالیت کیفر رسانی نیز جواز زندانی کردن اوست. بعضی دیگر نیز معتقدند منظور از حلیت ریختن آبروی او این است که طلبکار از او شکایت کند و منظور از جواز کیفر رسانی او جواز حبس کردن او می‌باشد.

در روایتی دیگر امام صادق (ع) نقل است که اگر کسی در عین داشتن تمکن و توان، از پرداخت حق دیگری خودداری ورزد و از طرف دیگر صاحب حق نیز بر بازستانی حق خود پافشاری کند، شخص بدهکار خودداری کننده مورد ضرب قرار می‌گیرد تا آنرا بپردازد. اگر عین طلب شخص طلبکار را نداشته باشد ولیکن کالایی داشته باشد که از نظر قیمت معادل آن است (و از طرفی طلبکار عین خود را بخواهد) در این صورت شخص بدهکار کسی را به عنوان کفیل می‌سیار و یا در صورت نداشتن کفیل خودش زندانی می‌شود تا آن کالا فروخته شده و به گونه‌ای نظر طلبکار ادا شود. (همان، ۱۳۸۴: ۱۶۳).

در این روایت، مدیون ممتنع از پرداخت دین بلافاصله زندانی نمی‌شود، بلکه می‌تواند کفیل معرفی نماید. در روایت دیگری امام صادق (ع) می‌فرماید: هرگاه شخص بدهکار از پرداخت بدهی طلبکاران خود سرپیچی می‌نمود، امیرالمؤمنین (ع) او را زندانی می‌کرد و سپس دستور می‌داد اموال او را میان طلبکاران به نسبت طلبی که دارند تقسیم کنند و اگر شخص بدهکار از فروش و تقسیم بین طلبکاران خودداری می‌نمود، خود حضرت این کار را انجام می‌داد. (حرعاملی، ۱۴۰۳: ۱۴۷).

شیخ صدوق ضمن نقل روایتی از حضرت علی (ع) معتقد است که حضرت حبس مدیون را مقدم بر هر کار می‌دانست، سپس اگر افلاس او مشخص می‌شد از زندان آزاد می‌گردید تا مالی به دست آورد. ولی اگر از پرداخت دین خودداری می‌کرد، حبس می‌شد و سپس اموال او بین طلبکاران به نسبت طلب ایشان تقسیم می‌گردید و چنانچه باز از انجام حکم امتناع می‌کرد، اموالش را از جانب او به فروش می‌رساند و بین طلبکاران تقسیم می‌نمود و اگر مدیون مالی نداشت، حضرت مدیون را تحویل طلبکاران می‌داد و به آنان اجازه می‌داد هر کاری که می‌خواهند با او انجام دهند؛ مثلاً او را اجاره دهند یا خود او را به کار گیرند. (الصدوق، ۱۴۰۴: ۲۸). شیخ مفید حبس مدیونی را که قاضی خود به عجز وی از پرداخت دین علم و احاطه داشته باشد، مجاز ندانسته و حبس مدیون را با علم به عجز او گناه شمرده است. (شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۴۸).

شیخ طوسی بین روایتی که از امام صادق (ع) نقل شده و مشخصاً بیان می‌دارد که حضرت علی (ع) صرفاً سه گروه را زندانی می‌نمودند (غاصب، خورنده مال یتیم و خائن در امانت) و روایتی که اذعان می‌دارد که حضرت علی (ع) شخص مدیون را حبس می‌نمود و چنانچه افلاس و نیازش آشکار می‌شد، او را رها می‌کرد تا مالی بیابد؛ بدین شکل رفع تناقض نموده است که یک روایت در مورد مجازات است و دیگری برای آن است که وضعیت مالی فرد روشن شود. (طوسی، ۱۴۱۷: ۴۸).

شیخ طوسی با ذکر روایتی دیگر از حضرت علی (ع) آورده است که آن حضرت چنانچه طلبکار، خود در متن دعوی به اعسار مدیون اقرار می‌کرد، مدیون را حبس نمی‌کردند و می‌فرمودند: «إن مع العسر يسراً». (طوسی، ۱۳۷۶: ۳۰۰).

صاحب جواهر نیز معتقد است اگر مدیون مال ظاهر و آشکاری جز مستثنیات دین داشته باشد، دعوی اعسار او پذیرفته نمی‌شود. لذا حاکم وی را امر به تسلیم اموال به غرما می‌نماید. البته اگر مال از جنس حق طلبکاران باشد یا ایشان بدان رضایت دهند، عین همان اموال به غرما تحویل خواهد شد و در غیر این صورت به وسیله بیع و امثال آن تبدیل صورت خواهد گرفت؛ اما اگر غریم از انجام این امر خودداری کند، حاکم مخیر است او را حبس نماید تا مدیون به تأدیه دیون مجاب شود؛ چرا که اولاً و بالذات تأدیه دین بر خود وی واجب است؛ اما اگر ملاحظه نمود، عقوبت او با حبس و غیر آن جایز است و دلیل این نظر سخن حضرت رسول

(ص) است که می‌فرمایند: «سریچی دارنده مال، باعث حلیت عقوبت و عرض اوست.» به هرحال حاکم مخیر است که وی را حبس کند یا اموال او را به فروش رساند و بین غرما تقسیم کند، زیرا حاکم ولی ممتنع است. (نجفی، ۱۳۹۲: ۲۳۰ - ۲۳۹).

بنابراین پس از اثبات اعسار مدیون چه با بینه و چه با سوگند ظاهراً در عدم جواز حبس او اختلافی وجود ندارد؛ به خاطر اصل و آیه و روایت، جز شیخ صدوق که حبس را در صورتی که بدهکار اموالش را در راه معصیت صرف کرده باشد، ثابت می‌داند و مستند این نظر ضعیف است. (همان، ۱۳۶۷: ۲۵۳ - ۲۵۲).

برخی از فقها نیز به منظور اینکه مدیون معسر قبل از اثبات اعسار روانه زندان نشود، میان دعوایی که اصل و منشأ آن مال بوده و دعوایی که در منشأ آن مالی وجود نداشته است قائل به تفکیک شده‌اند و در مورد دعاوی دسته اول با استصحاب بقای مال، حبس وی تا اثبات اعسار را جایز دانسته‌اند. اما در مورد دعاوی دسته دوم با استصحاب عدم وجود مال و قسم مدیون بر اعسار و تنگدستی خود، حبس وی را جایز نمی‌دانند. مثال دعاوی دسته اول قرض و مثال دسته دوم مهریه می‌تواند باشد. (طوسی، ۱۴۱۷: ۲۷۵).

در بین فقهای متأخر نیز آراء و نظرات مختلفی در این خصوص دیده می‌شود، برخی بر این عقیده اند که اگر مدیون مال ظاهر و آشکاری جز مستثنیات دین داشته باشد، دعاوی اعسار او پذیرفته نمی‌شود، لذا حاکم وی را امر به تسلیم غرما می‌نماید. اما اگر غریم از انجام این امور خودداری نماید، حاکم مخیر است که او را حبس نماید تا مدیون به تادیه دیون مجاب شود. چرا که بالذات تادیه دین بر وی واجب است. اما اگر ماماطله نماید عقوبت او با حبس جایز می‌شود. (فیض کاشانی، ۱۴۱۶: ۱۰۷).

در مجموع می‌توان گفت همان‌طور که ملاحظه می‌شود، تقریباً تمامی فقهای امامیه در خصوص عدم جواز حبس مدیون معسر اتفاق نظر دارند. امتناع از ایفای دین از ناحیه مدیون ممتنع، هر گاه ناشی از ماماطلت و همراه با غرض ورزی باشد، رفتاری ضد هنجار اجتماعی قلمداد می‌شود. لذا در حقوق ایران که مقتبس از فقه امامیه است، ضمانت اجرای مبتنی بر سلب آزادی از مدیون، صرفاً در قبال مدیونی که با وجود ایسار و توانایی مالی، امتناع از ادای دین می‌نماید، آن هم به مثابه آخرین حربه مورد پیش بینی قرار گرفته است. و در خصوص مدیون ملء نیز هر چند اکثراً به حبس اشاره نموده‌اند، اما به راهکارهای دیگری مثل به کارگماردن مدیون یا ملازم بودن طلبکار با وی نیز اشاره شده است که نشان می‌دهد حبس محکومان مالی موضوعیت ندارد. لذا در می‌یابیم حبس بدهکار مدعی اعسار، به معنی زندانی کردن وی نبوده و باید این امر به معنای تحت نظر قرار دادن وی از طریق منع خروج از حوزه قضایی مربوطه، جهت بررسی صحت و سقم ادعای اعسار وی، تفسیر نمود. لذا زندانی کردن مدیون در این حالت موضوعیت ندارد، بلکه احتیاط برای حفظ حق طلبکار تا روشن شدن وضع مالی بدهکار است. بنابراین قاضی می‌تواند از امور مراقبتی دیگر مانند منع خروج از حوزه قضایی، توقیف موقت، کفیل گرفتن و سایر امور ضمانتی معتبر، بهره‌برد.

ماهیت سلب آزادی ناشی از محکومیت مالی در نظام حقوقی ایران

در این قسمت ماهیت سلب آزادی ناشی از محکومیت‌های مالی، در نظام حقوقی ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد. چرا که بدون مطالعه و بررسی موضوعات و تاسیسات حقوقی موجود در نظام حقوقی داخلی نمی‌توان به درک صحیحی در این خصوص رسید. همچنین وجود مبانی فقهی که آبخور تدوین قوانین موضوعه در این زمینه بوده است، شناخت ماهیت این نهاد را تسهیل می‌نماید.

حبس در معنای فنی، نوعی کیفر و حاوی عناصر اصلی مجازات تادیبی، ترذیلی، تهریبی و ارعابی است. تبیین این مفهوم در حوزه‌ای غیر از حوزه کیفردهی کیفردهی که در یکی از ارکان فلسفی کیفر نظیر رکن تادیبی وجود ندارد، موضوعی قابل تأمل است؛ آنچنان که در واژه ترکیبی «سلب آزادی»^۱ لغت Deprivation به معنای سلب و محرومیت از حقوق مدنی است و نه محرومیتی که ذاتی کیفرگونه داشته باشد. (رفیعی، ۱۴۰۲: ۱۵۲). عمده‌ترین مجرای سلب آزادی در موارد غیر سزادهی، محکومیت فرد به پرداخت مال (محکومیت‌های مالی) است که ارکان و شرایط بخصوصی در هر نظام حقوقی دارد.

موافق با آخرین اراده‌ی قانونگذار ایران در این زمینه و مطابق با ماده ۱ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب سال ۱۳۹۴، محکومیت مالی وضعیت کسی است که به موجب حکم دادگاه، به دادن هر نوع مالی به دیگری محکوم می‌شود که به زعم

1. deprivation of liberty

نگارنده این مفهوم در حقوق ایران بر خلاف نظام های حقوقی مبتنی بر عرف، ناظر بر حکم است^۱ و بسیاری از محکومیت های مالی در ایران ناشی از قراردادهای خصوصی میان اشخاص غیرتاجر و عدم انجام تعهدات مالی ضمن آن (دین و بدهی) است^۲. مشخص شدن ماهیت حقوقی حبس محکومان مالی در نظام های حقوقی از آن جهت که واجد آثار و نتایج مختلف از نظر سابقه کیفری، آزادی مشروط، عفو، مرخصی و... می باشد، بسیار حائز اهمیت است؛ به طوری که اگر این نوع حبس دارای ماهیت کیفری فرض شود، به عنوان سابقه محکومیت لحاظ شده و امکان اعطای آزادی مشروط و عفو و مرخصی طبق شرایط و ضوابط قانونی وجود خواهد داشت و در غیر این صورت چنین امکانی وجود نخواهد داشت. نتیجه ای که بر مجازات دانستن این نوع حبس مترتب است، این است که آزاد نمودن متهم به قید کفالت شخصی ممکن نیست، زیرا کفالت در مجازات پذیرفته نمی شود. فقها در این زمینه معتقدند حبس در این حالت حبس احتیاطی است نه مجازات، چرا که هیچ تعزیری وجود ندارد مگر پس از ثبوت جرم. اما قبل از ثبوت جرم، زندان حبس تعزیری نیست.

ماهیت حبس محکومان مالی در قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی مصوب سال ۱۳۹۴ به سکوت گذاشته شده و تکلیف آن مشخص نیست. در سایر مقررات جزایی نیز هر جا سخن از حبس آمده، به عنوان مجازات بوده و در هیچ یک از متون قانونی ایران از حبس با ماهیت غیرکیفری یاد نشده است. حتی در مورد ماهیت حبس موجود در ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۸ نیز اداره حقوقی طی نظریه شماره ۷/۷۳۲ - ۱۳۸۴/۲/۱۱ آن را، مجازات بدلی قلمداد کرده بود^۳ (میرزایی، ۱۳۸۹: ۵۹). در ماده ۳ آیین نامه سازمان زندان ها و اقدامات تأمینی و تربیتی مصوب ۱۳۸۴ نیز زندان به عنوان محلی برای نگهداری محکومان که حکم آنان قطعی شده، برای مدت معین یا به طور دائم به منظور تحمل کیفر، با هدف حرفه آموزی، بازپروری و بازسازگاری تعریف شده بود. همچنین در آیین نامه اجرایی سازمان زندان ها و اقدامات تأمینی و تربیتی کشور مصوب ۱۴۰۰ موسسه کیفری زیر مجموعه سازمان زندان ها است که متهم یا محکوم به دستور مرجع قضایی برای تحمل محکومیت حبس در آن جا نگهداری می شود و انواع زندان شامل: زندان های بسته، نیمه باز و باز می باشد. بنابر این ملاحظه می شود که در هیچ یک از متون قانونی ایران از حبس با ماهیت غیر کیفری یاد نشده است.

۱. در حقوق کامن لا مفهوم معادل Patrimonial Condemnation بیانگر وضعیت فردی است که به موجب حکم دادگاه، به دادن هر نوع مالی به جهت خسارات یا جریمه محکوم می شود. گرچه در حقوق کامن لا نیز تعریف محکومیت مالی نزدیک به تعریفی است که در حقوق ایران ارائه شده و عبارت است از مبلغ معینی پول، که یک دادگاه حقوقی پرداخت آن را به شخص دستور می دهد، با این وجود به نظرمی رسد مفهوم محکومیت مالی (Judgment Debt) در حقوق کامن لا، برخلاف نمود نظری آن در حقوق ایران، بیشتر ناظر به دین بدهکار است تا حکم یا خود مدیون. یعنی آنچه به عنوان اولین عنصر از محکومیت مالی در حقوق کامن لا در ذهن مجسم می شود، بدهی مدیون است و حکم محکومیت یا شخصیت مدیون متعاقب آن جاری می شود. چرا که اولاً آنچه ملاک تمیز انواع محکومیت های مالی از یکدیگر به شمار می رود، نوع و میزان بدهی فرد است. ثانیاً تعهدات پولی و مبنای مالی قرارداد در حقوق کامن لا بسیار اهمیت دارد و شخص بدهکار نیز رکن اصلی در این محکومیت ناشی از عدم ایفای تعهدات مالی است. به همین دلیل است که مطابق با بند a از ماده ۱۲۴ قانون آیین دادرسی مدنی انگلستان مصوب سال ۱۹۹۸ رسیدگی غیابی برای مطالبه وجوه و صدور رای مبنی بر محکومیت مالی مجاز شناخته شده است.

۲. مطابق مواد ۲۲۶ الی ۲۳۰ قانون مدنی ایران، مطالبه چنین خسارتی منوط به تحقق شرایط ذیل است:
الف: تعیین مدت معین برای ایفای تعهد و انقضای مدت مزبور به طوری که اگر برای ایفای تعهد مدتی مقرر نبوده، متعهد له زمانی می تواند مطالبه خسارت کند که اختیار تعیین مهلت با او بوده و به طریق مقتضی مانند اظهارنامه ثابت کند که انجام تعهد را مطالبه کرده است.
ب: تقصیر متعهد که مطابق مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ ق.م. متخلف از انجام تعهد وقتی محکوم به تادیه خسارت می شود که نتواند ثابت کند که عدم انجام به واسطه علت خارجی بوده که نمی توان به او مربوط دانست.

۱. مطابق مواد ۲۲۶ الی ۲۳۰ قانون مدنی ایران، مطالبه چنین خسارتی منوط به تحقق شرایط ذیل است:
الف: تعیین مدت معین برای ایفای تعهد و انقضای مدت مزبور به طوری که اگر برای ایفای تعهد مدتی مقرر نبوده، متعهد له زمانی می تواند مطالبه خسارت کند که اختیار تعیین مهلت با او بوده و به طریق مقتضی مانند اظهارنامه ثابت کند که انجام تعهد را مطالبه کرده است.
ب: تقصیر متعهد که مطابق مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ ق.م. متخلف از انجام تعهد وقتی محکوم به تادیه خسارت می شود که نتواند ثابت کند که عدم انجام به واسطه علت خارجی بوده که نمی توان به او مربوط دانست.

ج: ورود خسارت ناشی از عدم انجام تعهد که همانند ضرر و زیان ناشی از جرم در اینجا نیز احراز رابطه سببیت میان عدم انجام تعهد و ورود خسارت ضروری است.
۳. نظریه شماره ۷/۷۳۲ - ۸۴/۲/۱۱-۱۳۸۴: «مجازات جزای نقدی یا حبسی که در اجرای قسمت اخیر ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی تعیین می شود، مجازاتی است بدلی و این مجازات در قانون قابل تجدید نظر شناخته نشده است.

اداره حقوقی نیز در تایید این نظر به موجب نظریه شماره ۸۰۷۱/۷-۸۰۷۱/۳۰-۷۸/۱۱ مقرر داشته: «...بازداشت محکوم علیه مالی که تحت شرایط مذکور در ماده ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی صورت می‌پذیرد نه جنبه‌ی تعزیری دارد و نه جنبه‌ی بازدارنده و سابقه محکومیت نیز محسوب نمی‌شود و یک الزام قانونی محسوب می‌شود.

با این وجود در خصوص ماهیت حبس محکومان مالی در مورد جزای نقدی می‌توان قائل به تفکیک شد. گرچه حبس محکومان مالی موضوع بند ب ماده ۵۲۹ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۹۲، ظاهراً فاقد ماهیت کیفری بوده و تنها یک ضمانت اجرا در جهت وصول محکوم به است اما حبس بدل از جزای نقدی در واقع نوعی تبدیل مجازات بوده و جنبه‌ی جزایی دارد. (میرزایی، ۱۳۸۹: ۳۹۸)

سلب آزادی محکومین مالی در حقوق ایران گرچه از لحاظ تاریخ قانونگذاری موخر بر تحولات این حوزه در حقوق اروپا و آمریکا است لیکن وجود مبانی محکم فقهی که منشاء تدوین قوانین موضوعه در این زمینه در ایران بوده، شناخت ماهیت و چستی این نهاد را در حقوق ایران تسهیل خواهد کرد. با توجه به منابع فقهی، زندان در اسلام، گاهی نه جنبه حدی دارد و نه جنبه تعزیری، بلکه جهت مشخص شدن وضعیت فرد از نظر اعسار و ایسار استفاده شده است. (الیاسی زواره، ۱۳۹۳: ۳۲).

در خصوص ماهیت حبس مدیون در نظام حقوقی اسلامی، جدی‌ترین رای مربوط به کسانی است که حبس ناشی از بدهی را مجازات نمی‌دانند و بر این رای خود نیز دلیلی متقن آورده‌اند. از این منظر آنچه در فقه رایج است روش کفالت شخصی است که در حالت حبس به خاطر بدهکاری اجرا می‌شود و لذا هر کس به سبب بدهکاری‌اش محبوس باشد، در صورتی که کفیل داشته باشد می‌تواند از زندان آزاد شود و شکی نیست که هر زندانی بدهکار می‌تواند شخصی را برای کفالت از خود پیدا کند، زیرا حبس به سبب بدهکاری، جز در صورت امتناع از پرداخت دین، با وجود قدرت پرداخت آن، صورت نمی‌گیرد ولی هر زندانی جزائی نمی‌تواند بی‌درنگ مقداری مال بدهد (سرخسی، ۱۴۱۴: ۱۰۶)؛ و بر این اساس کفالت شخصی در این نوع حبس جایز است و شکی نیست که هر کس به طور احتیاطی زندانی شده می‌تواند شخصی را به عنوان کفیل خود معرفی کند ولی هر زندانی جزایی نمی‌تواند وثیقه‌ی مالی بدهد. به هر حال این جنس از حبس چه تعزیری باشد چه احتیاطی، قبول یا عدم قبول کفالت شخصی، مبتنی بر اصل رعایت برابری کامل در بین اشخاص است. (عوده، ۱۳۷۹: ۴۴۱-۴۴۲). در مجموع می‌توان گفت درخصوص قلمرو سلب آزادی از مدیون، سیستم حقوقی ایران فراز و نشیب‌های بسیاری را به خود دیده است. در قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۹۴ ضمن پذیرش فرضیه مبتنی بر عدم احتساب سلب آزادی از مدیون به مثابه یک کیفر، جز در قبال مدیون ممتنع، ضمانت اجرای سلب آزادی فقط به عنوان یک راهبرد نهایی پیش‌بینی شده است. به دیگر سخن جز در خصوص انتقال دهنده‌ی مال به دیگری به انگیزه فرار از ادای دین و همچنین مدیونی که به نحو خلاف واقع صورت دارایی خود را به مرجع رسیدگی کننده به دعوای اعسار ارایه می‌دهد و مدیون معسری که ثابت می‌شود برخلاف واقع خود را معسر قلمداد نموده، پذیرفته نشده است.

ممنوعیت حبس ناشی از محکومیت‌های مالی و ضمانت اجرای آن در میثاق بین‌المللی

حقوق مدنی و سیاسی انسان‌ها فارغ از اینکه در کجا زیست می‌کنند، به چه زبانی سخن می‌گویند، چه باورها و اعتقاداتی دارند و صرف‌نظر از تفاوت‌هایی که به لحاظ عوامل زیستی و اجتماعی بر آن‌ها عارض شده است، از حیث انسان بودن هیچ تفاوتی با هم ندارند و همین وجه مشترک تمام آحاد جامعه بشری، مبنای برخورداری آن‌ها از حقوق و آزادی‌هایی شده که مقید به زمان و مکان نیست. اعتقاد به حیثیت و کرامت و برابری تمام افراد بشر مانند بسیاری دیگر از اصول اساسی تقریباً در تمام فرهنگ‌ها، تمدن‌ها، مذاهب و مشرب‌های فلسفی باز یافته می‌شود و نمی‌توان آن را مختص کشور و جامعه‌ای معین دانست. (لوین، ۱۳۸۷: ۳۰-۲۹)

بنابراین حقوق بین‌الملل بشر یا حقوق اساسی نوع بشر، مجموعه امتیازاتی است که با توجه به شأن و مقام انسان شکل گرفته است و فلسفه وجودی حقوق بین‌الملل بشر، اعتلای منزلت این حقوق بوده است تا با رعایت موازین آن در سراسر جهان، همه افراد بشر به صورتی یکسان از این امتیازات بهره‌مند گردند. در واقع غایت این حقوق، حرمت نهادن به انسانیت در تمام زمینه‌ها است.

هر انسان به صرف انسان بودن از حقوق بشر برخوردار است و هیچ کس نباید به آنها تعرض کند. تعهد دولت‌ها در جهت تلاش برای رعایت حقوق افراد قلمرو خود به دو صورت سلبی و ایجابی صورت می‌گیرد؛ یعنی در برخی از حقوق، تعهد دولت اصولاً عدم مداخله در آن حقوق و تضمین آنهاست؛ مانند آزادی بیان، ممنوعیت شکنجه، منع بازداشت خودسرانه و... اما برخی دیگر از مصادیق حقوق بشر هنگامی تحقق عینی می‌یابند که شرایط مناسب بروز و ظهور آنها فراهم شود و دولت‌ها مکلف‌اند این شرایط را فراهم نمایند؛ مانند اشتغال، آموزش و پرورش، بهداشت و ... (فلسفی، ۱۳۷۵: ۲۵۷)

با این حال قطع نظر از نوع تعهد هر دولت در مقابل مصادیق مختلف حقوق بشر، می‌توان وجه مشترک تمام مصادیق حقوق بشر را در ابتدای آن بر شأن و کرامت ذاتی افراد بشر دانست که به آن وصفی غیر قابل سلب و انتقال را اعطا می‌نماید و نوعی وابستگی میان تمام مصادیق حقوق بشر پدید می‌آورد. (زمانی، ۱۳۸۵: ۷۵) از جمله حقوقی که برای تمام آحاد بشر تضمین شده است، بحث دادرسی منصفانه و ممنوعیت حبس به علت ناتوانی در ایفای تعهدات قراردادی است. بنابراین تردیدی نیست که در جهان فعلی، حاکمیت ملی در مقام وضع، اجرا و قضا نمی‌تواند خودسرانه و بی‌توجه به موازین بین‌المللی اقدام نماید و به این ترتیب با ایجاد و توسعه موازین حقوق بین‌الملل، دولت‌ها از اقتدار مطلق در وضع قوانین و اجرای مقررات و مقابله با موارد نقض قانون برخوردار نیستند. لذا کشور ما با عضویت در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی از لحاظ بین‌المللی متعهد می‌شود که حق ندارد با وضع قوانین داخلی، از ایفای تعهدات بین‌المللی خود استنکاف ورزد.

موازین حقوق بشر پس از اعلامیه جهانی حقوق بشر (۱۹۴۸م) به تدریج و همراه با تحول نظام بین‌المللی تدوین گردیده‌اند و باید آینه همه تمدن‌ها و فرهنگ‌ها و ملت‌ها قرار گیرد. یکی از مهم‌ترین حقوق نوع بشر، حق برآزادی و منع بازداشت و سلب آزادی او جز در موارد استثنایی است. میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مشتمل بر یک مقدمه و ۵۳ ماده در تاریخ ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ (۱۳۴۵/۹/۲۵) به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسید. بر خلاف اعلامیه جهانی حقوق بشر که فقط یک اعلامیه است و ضمانت اجرا ندارد، این میثاق دولت‌های عضو را موظف می‌کند حقوق اصلی و مهمی را که در آن پیش بینی شده، با اتخاذ تدابیر قانونی و اجرایی در مورد همه افراد رعایت کنند. ماده ۱۱ میثاق در زمینه ممانعت از حبس مدیون صریحاً مقرر داشته: «هیچ کس را نمی‌توان صرفاً به این علت که قادر به اجرای تعهد قراردادی خود نیست، زندانی کرد». این مقرر که برگرفته از پروتکل چهارم کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در ۱۹۶۳ بود^۱، بعدها، مجدداً در کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر (مصوب ۲۲ نوامبر ۱۹۶۹)^۲ نیز تکرار شد^۳. کشورهای طرف میثاق متعهد شده‌اند که بر طبق اصول قانون اساسی خود و مقررات این منشور، اقداماتی را در زمینه اتخاذ تدابیر قانونگذاری و غیر آن به منظور تنفیذ حقوق شناخته شده در این میثاق که قبلاً به موجب قوانین موجود یا تدابیر دیگر لازم الاجرا نشده است، به عمل آورند. ایران و انگلستان نیز با امضا و تصویب این کنوانسیون، به رعایت مفاد آن در مورد تمام اشخاص موجود در قلمرو کشور متعهد گشته‌اند. به علاوه کشورهای طرف میثاق متعهد شده‌اند که:

۱. ماده ۱ پروتکل شماره ۴ الحاقی به کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر، که در تکمیل ماده ۵ این کنوانسیون تصویب شد مقرر می‌دارد: «هیچ کس نباید صرفاً به علت ناتوانی در ایفای تعهدی قراردادی، از آزادی خویش محروم شود». در حقیقت با وضع این مقرر که مشابه ماده ۱۱ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی می‌باشد، منع بازداشت افراد به لحاظ ناتوانی در ایفای تعهدات قراردادی در کنار حقوق دیگری چون حق حیات، ممنوعیت شکنجه، ممنوعیت برده‌داری و کار اجباری، حق آزادی و امنیت، حق دادرسی عادلانه، ممنوعیت مجازات بدون وجود قانون، حق محترم بودن حریم خصوصی، حق آزادی اندیشه و مذهب، حق آزادی بیان، حق آزادی تشکیل اجتماعات و انجمن‌ها، حق ازدواج، حق دسترسی مؤثر به مراجع قضایی و ممنوعیت تبعیض به عنوان یکی از حقوق اساسی بشر، قلمداد و مورد حمایت این کنوانسیون واقع گردیده است.

۲. بند ۷ از ماده ۷ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر مقرر می‌دارد: «هیچ کس به علت بدهی بازداشت نخواهد شد. این اصل، احکام یک مقام قضایی صالح را که به علت عدم اجرای وظایف حمایتی صادر شده محدود نمی‌کند». با مقایسه ماده ۱ پروتکل شماره ۴ الحاقی به کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی و بند ۷ ماده ۷ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، ملاحظه می‌گردد که سند اخیر دامنه وسیع‌تری در خصوص منع حبس بدهکار دارد؛ زیرا به طور مطلق بیان داشته است که: «هیچ کس به علت بدهی بازداشت نخواهد شد». و به این ترتیب این اطلاق هم شامل بدهکار معسر و ناتوان در تأدیه بدهی می‌شود و هم شامل بدهکار متمتع و غیرمعسر؛ در حالی که محدوده سند اول در خصوص منع حبس بدهکار، محدود به کسانی می‌شود که قادر به اجرای تعهد قراردادی خود نیستند و به عبارتی معسر می‌باشند و تضمین منع بازداشت، شامل بدهکارانی که در عین توانایی از تأدیه دیون خود امتناع می‌کنند، نمی‌شود.

الف - تضمین کنند که برای هر شخصی که حقوق و آزادی‌های شناخته شده در این میثاق درباره او نقض شده باشد، وسیله مطمئن احقاق حق فراهم شود، هر چند که نقض حقوق به وسیله اشخاصی ارتکاب شده باشد که در اجرای مشاغل رسمی خود عمل کرده‌اند.

ب - تضمین کنند که مقامات صالح قضایی، اداری، مقننه یا هر مقام دیگری که به موجب مقررات قانونی آن کشور صلاحیت دارد، درباره شخص دادخواست‌دهنده احقاق حق کنند و امکانات تظلم به مقامات قضایی را توسعه دهند.

ج - تضمین کنند که مقامات صالح نسبت به تظلماتی که حقانیت آن محرز شده، ترتیب اثر صحیح بدهند.

به موجب ماده ۲ میثاق نیز، کشورهای طرف این میثاق متعهد شده‌اند که حقوق شناخته شده در آنرا درباره کلیه افراد مقیم در قلمرو تابع حکومتشان، بدون هیچ‌گونه تمایزی از قبیل رنگ، نژاد، جنس، زبان، مذهب، عقیده سیاسی یا عقیده دیگر محترم شمرده، تضمین نمایند و همچنین وسیله مطمئن احقاق حق برای هر شخصی که حقوق و آزادی‌های شناخته شده در میثاق درباره او نقض شده باشد فراهم گردد، هر چند که نقض حق به وسیله اشخاصی ارتکاب شده باشد که در اجرای مشاغل رسمی خود عمل کرده باشند. ماده ۲ پروتکل اختیاری مربوط به میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز مقرر داشته است که با رعایت مقررات ماده یک، افرادی که مدعی هستند هر یک از حقوق آنان که این در میثاق احصاء شده است، نقض گردیده و کلیه طرق شکایت موجود در قوانین داخلی را طی کرده‌اند، می‌توانند یک اطلاعیه کتبی برای رسیدگی به کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد تقدیم دارند.

بدین ترتیب همان‌گونه که در بند (ج) ماده ۴۱ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی پیش‌بینی شده است، کمیته حقوق بشر در خصوص موارد نقض میثاق، هنگامی وارد عمل می‌شود که قبلاً در مراجع ملی ذیربط مطرح شده و ناکارآمدی آن مرجع اثبات شده باشد. بنابراین واضح است که ایران به عنوان عضوی از اعضای جامعه بین‌المللی ملتزم به رعایت موازین بین‌المللی حقوق بشر می‌باشد. اما با نگاهی به سیاهه قوانین و مقررات موضوعه، مواردی از عدم انطباق این قوانین با تعهدات ناشی از پیوستن به اسناد بین‌المللی مشاهده می‌گردد.

در حقوق بین‌الملل اصل دوام دولت‌ها اقتضای انتقال تعهدات بین‌المللی دولت سابق به دولت لاحق را دارد تا بدین صورت از هرج و مرج در روابط بین‌المللی جلوگیری شود. بنابراین دولت‌های جدید به صورت اتوماتیک در معاهدات حقوق بشری، جانشین دولت‌های سابق می‌گردند؛ از سوی دیگر بسیاری از قواعد حقوق بشر، بر اثر تکرار در عملکرد دولت‌ها و رویه سازمان‌های بین‌المللی از انسجام حقوقی استواری برخوردار شده و در زمره حقوق عرفی برای دولت ایران الزام‌آور است. اما فراتر از اعتبار بسیاری از قواعد حقوق بشر به موجب کنوانسیون‌ها و عرف بین‌الملل، شمار زیادی از این قواعد به عنوان استانداردهای جهانی حقوق بشر در آمده و همگان ملزم به رعایت آنها هستند. (رفعت‌خو و خان‌میرزایی، ۱۳۸۹: ۳۳۱) ماده ۹ میثاق، حق آزادی و امنیت شخصی را متعلق به تمام افراد بشر دانسته و مقرر می‌دارد که «هیچ کس را نمی‌توان خودسرانه دستگیر یا بازداشت نمود و از هیچ کس نمی‌توان سلب آزادی کرد، مگر به جهت و طبق آیین دادرسی مقرر و به حکم قانون» (بند ۱). همچنین مقرر شده است: «هر کس که به طور غیر قانونی دستگیر یا بازداشت شده باشد، حق جبران خسارت خواهد داشت». (بند ۵). ماده ۱۱ میثاق نیز صریحاً مقرر داشته است که: «هیچ کس را نمی‌توان صرفاً به این علت که قادر به اجرای تعهد قراردادی خود نیست، زندانی کرد.» از آنچه گفته شد در می‌یابیم که هر کشور با عضویت در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، از لحاظ بین‌المللی متعهد می‌شود که بر طبق اصول قانون اساسی خود و مفاد میثاق، اقداماتی در زمینه اتخاذ تدابیر قانونگذاری و غیر آن به منظور حقوق شناخته شده در میثاق که قبلاً به موجب قوانین موجود یا تدابیر دیگر محقق نشده است، به عمل آورد.

سیر تطور سلب آزادی ناشی از محکومیت مالی در حقوق ایران پس از پیوستن به میثاق

دولت ایران به عنوان عضوی از اعضای جامعه بین الملل مکلف بود استانداردهای میثاق را رعایت کرده و موارد نقض آنها را با ضمانت اجراهای کیفری یا مدنی جبران نماید.^۱ به عنوان مثال در این میثاق بین المللی، بر نقش دولت در تضمین اجرای حقوق بشر تأکید شده و دولت متعهد گشت تعهد بین المللی خود را در این زمینه با حسن نیت اجرا نماید؛ در همین راستا ایران در تاریخ ۱۳۴۷/۱/۱۵ بدون هیچ قید و حق شرطی آن را امضاء کرده و در اردیبهشت ۱۳۵۴ به تصویب مجلس رساند و به عضویت میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی درآمد و ملتزم گردید نه تنها به حقوق شناخته شده در میثاق تعرض نکند، بلکه با نقض این حقوق توسط دیگران نیز برخورد نماید. هر چند این سند در زمان حکومت سابق ایران به تصویب رسیده، اما این امر باعث عدم الزام آور بودن مفاد آنها در شرایط فعلی نمی باشد؛ مضافاً طبق ماده ۹ ق.م. ایران «مقررات عهدی که بر طبق قانون اساسی بین دولت ایران و سایر دول منعقد شده باشد در حکم قانون است».

با تصویب قانون منع توقیف اشخاص در قبال تخلف از انجام تعهدات و الزامات مالی مصوب آبان ۱۳۵۲ و نیز الحاق ایران به میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی در اردیبهشت ۱۳۵۴، اصل ممنوعیت حبس افراد به علت تخلف از انجام تعهدات و الزامات مالی (جز در مورد جزای نقدی) به عنوان اصلی بنیادین تثبیت گردید و از این حیث هماهنگی کاملی میان تعهد بین المللی مندرج در ماده ۱۱ میثاق و قوانین داخلی پدید آمد. (زمانی، ۱۳۸۵: ۷۴). اما در سال ۱۳۷۷ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی به تصویب رسید که در واقع قانون منسوخه سال ۱۳۵۱ را با همان عنوان و هدف احیا نمود و به این ترتیب مغایرتی با تعهد مندرج در ماده ۱۱ میثاق پدید آمد.

با ملاحظه مشروح مذاکرات مجلس در هنگام تصویب قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی در سال ۱۳۷۷، مشخص می شود که مقنن دغدغه ای در مورد تعارض مفاد این قانون با تعهدات بین المللی نداشته است. همچنین به نظر نمی رسد اقدام هیأت عمومی دیوان عالی کشور در زمینه تصویب رأی وحدت رویه ۶۶۳-۱۳۸۲/۱۰/۲ در راستای انطباق استنباط قضایی دادگاهها از قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی ۱۳۷۷ با موازین بین المللی بوده باشد، اما با این وجود این رأی تا حدودی می توانست به عنوان گام مؤثری در جهت تطبیق قوانین داخلی با تعهدات بین المللی تلقی گردد. (آقای طوق و دولت رفتار حقیقی، ۱۳۹۱: ۲۵).

طبق ماده ۲ قانون مذکور، هر کس محکوم به پرداخت مالی به دیگری شود و آن را تادیه ننماید دادگاه او را الزام به تادیه می نماید و در صورتی که مالی از او در دسترس نباشد بنا به تقاضای محکوم له، ممتنع را در صورتی که معسر نباشد تا زمان تادیه حبس خواهد کرد. لذا نحوه ی نگارش آیین نامه اجرایی این قانون به شکلی صورت گرفت که ظاهراً اثبات اعسار موخر بر محکومیت به حبس قرار گرفت، در بند (ج) ماده ۱۸ این آیین نامه مقرر شد که در صورت عدم امکان استیفای محکوم به، محکوم علیه به درخواست ذی نفع و به دستور مرجع صادر کننده حکم تا تادیه محکوم به یا اثبات اعسار حبس می گردد. آنچه واضح است قانون نحوه ی اجرای محکومیت های مالی مصوب ۱۳۷۷ و آیین نامه اجرایی آن بستر قانونی را فراهم نمود که باعث سلب آزادی از افرادی گردید که توانایی پایبندی به تعهدات مالی خود را نداشتند.

مفهوم بدهی در میثاق و نظام حقوقی

اصطلاح انگلیسی (debt) به معنی دین و بدهی، برگرفته از یک واژه لاتین و فرانسوی به معنی پول یا مالی است که به وعده داده شده است. (Simpson & Weiner, 2005, 141) بدین ترتیب از نظر حقوق عرفی، پول برای مدت زمانی تعریف شده بازپرداخت می شود و معمولاً شامل سود اضافی برای وصول نیز خواهد بود. (Lines, 2017, 1).

۱. از جمله قوانینی که ایران به موجب آنها به کنوانسیون های جهانی حقوق بشر پیوسته، می توان موارد ذیل را نام برد: قانون اجازه الحاق دولت ایران به قرارداد بین المللی جلوگیری از کشتار جمعی مصوب ۱۳۳۴/۹/۳۰، قانون مربوط به قرارداد بین المللی رفع هر نوع تبعیض نژادی مصوب ۱۳۴۷/۴/۳۰، قانون اجازه الحاق دولت ایران به میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی مصوب ۱۳۵۴/۲/۱۷، قانون اجازه الحاق دولت ایران به میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۳۵۴/۲/۱۷، قانون الحاق دولت ایران به کنوانسیون بین المللی علیه آپارتاید در ورزش مصوب ۱۳۶۶/۷/۷، قانون اجازه الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۳۷۲/۱۲/۱، قانون الحاق دولت ایران به قرارداد ژنو در مورد حقوق بشر دوستانه بین المللی مصوب ۱۳۳۴/۹/۳۰.

گرچه حدود یک قرن پیش، زندان یک ضمانت اجرای اصلی و خطر واقعی برای هر نوع بدهی عادی در اکثر نقاط جهان به شمار می‌رفت، امروزه تقریباً و در اغلب موارد به سختی بتوان فردی را به دلیل عدم پرداخت بدهی روانه زندان کرد. البته منظور از این بدهی‌ها در بعضی نظام‌های حقوقی، موارد همگانی و عام‌الشمول نظیر بدهی ناشی از صدور چک بلامحل، کارت‌های اعتباری، وام‌های عادی، وام مسکن، اجاره عقب افتاده، تأخیر در بازپرداخت سود و عدم پرداخت هزینه خرید دین است. نکته قابل تأمل در مورد این اسباب در حقوق کشورهای اروپایی نظیر انگلستان این است که محکومیت بر خلاف آنچه در نظام حقوقی ایران متصور است، در یکسری از دیون عمومی نظیر بدهی ناشی از صدور چک بلا محل، بدهی ناشی از کارت‌های اعتباری، بدهی ناشی از وام‌های عادی، بدهی ناشی از وام مسکن، بدهی ناشی از اجاره عقب افتاده، بدهی ناشی از تأخیر در بازپرداخت سود و بدهی‌هایی از این دست که با مواجب روزانه و ماهانه مردم در اصطکاک است منتج به سلب آزادی نخواهد بود اما با این وجود دیون خاصی نیز در این نظام وجود دارد که استکفاف از پرداخت آن سلب آزادی مدیون را به همراه خواهد داشت. عدم پرداخت مالیات قانونی، عدم پرداخت تعرفه‌های مشاغل و بدهکاری به آژانس حمایت از کودک CSA به دلیل هزینه‌های نگهداری از فرزند عقب افتاده^۱، مهم‌ترین موارد صدور حکم محکومیت مالی برای مدیون است که منتج به سلب آزادی او خواهد شد^۲. البته قانونگذاران در اکثر کشورهای جهان، در باب تجار، قوانین حمایتی مناسبی مقرر نموده‌اند که ایشان را در صورت بدهی، ورشکسته اعلام و از گسیل شدن به سمت زندان معاف می‌کند.

در مورد خسارات ناشی از صدمات بدنی نیز در نظام حقوقی ایران و دیگر نظام‌ها مانند کامن‌لا مبانی کاملاً متفاوتی وجود دارد؛ در این دو نظام انواع مختلف ضررهای مادی و معنوی و جسمی با روش واحدی قابل جبران نیستند. به علاوه در نظام کامن‌لا و یا مختلط، مبلغ معینی برای جبران تمام خسارات بدنی در نظر گرفته نشده و جای خود را به ارزیابی موردی خسارت جانی داده که تعیین میزان این خسارت بر اساس موقعیت و ویژگی‌های زیان دیده و اوضاع و احوال هر مصدوم به طور ویژه در دادگاه تعیین می‌شود و هنوز معیار مشخص و معینی برای جبران این خسارات وجود ندارد. این در حالی است که حقوق ایران مبلغ ثابتی در همه انواع خسارات بدنی اعم از خسارات عمدی و غیرعمد تحت عنوان دیه در نظر گرفته است. (دیانی و باستانی، ۱۳۹۶: ۱۳۷).

در نظام‌های حقوقی نوشته نیز سعی می‌شود تا زیان دیده با لحاظ کردن مسئولیت مدنی در وضعیت قبل از ارتکاب به خطا قرار گیرد و در مورد نقص قرارداد، در وضعیت اجرای عامل و بدون عیب قرارداد قرار گیرد و لازمی جبران خسارات بررسی نحوه تشخیص سبب و میزان مداخله و تأثیر آن در وقوع و ایجاد ضرر و خسارات است و البته تکلیف جبران خسارات در باب اتلاف و ضرر زننده، مستقیم مشخص و لکن در وجود اسباب متعدد با نظریاتی چون خطای مشترک و نظریه سبب و تشخیص سبب بر اساس میزان تقصیر، حقوقدانان را به کنکاش کشیده است. (عریبان، ۱۳۹۳: ۷).

از سوی دیگر ممکن است دین ایجاد شده، ناشی از مسؤولیت خارج از قرارداد یا ضمان قهری باشد که مبنای آن قواعد لازماً، تسبیب و اتلاف است. قانون مدنی در باب دوم از فصل ششم از قسمت دوم کتاب دوم (مواد ۳۰۱ الی ۳۳۷) به این موضوع پرداخته و امور چهارگانه غصب (و آنچه در حکم غصب است)، اتلاف، تسبیب و استیفا از مال یا عمل دیگری را از موجبات ضمان قهری نام برده است. (کاتوزیان، ۱۴۰۱: ۳۰ - ۲۶). در نظام حقوقی کامن‌لا نیز در باب مسئولیت مدنی قهری، نقش عرف در میزان و نوع خسارت، برجسته است و البته قواعد انصاف و همچنین منطق در عملکرد و پیش‌بینی ضرر و نیز لزوم مستقیم بودن خسارت

۱. آژانس حمایت از کودک (CSA) بخشی از دیپارتمان کار و بازنشستگی در بریتانیا و بخش سابق توسعه اجتماعی در ایرلند شمالی بود. CSA در تاریخ ۵ آوریل ۱۹۹۳ راه اندازی شد که مبنای آن حفاظت از کودکان بدون سرپرست و عقب افتاده بود. این نهاد با تمامی اهداف بلند نظرانه‌ای که داشت از سوی دولت‌مردان و قانون حمایت از کودکان مصوب سال ۱۹۹۱ و قوانین بعدی انگلستان نادیده گرفته شد و به همین دلیل در اولین قدم شکست خورد. در سال ۲۰۱۲، سرویس نگهداری از کودکان (CMS) جایگزین CSA شد. اما بازم مورد اقبال حاکمیت قرار نگرفت. مهمترین حمایت از این در مورد مطالبات مالی از والدین فرزندان است که به مثابه یک حق عمومی نظیر مالیات مورد حمایت قانونی قرار گرفته و می‌تواند حتی منتج به حبس مستنکف از پرداخت شود. برگرفته از:

The Law relating to Child Support Archived 2013-05-25 at the Wayback Machine. - Department for Work and Pensions

۲. امروزه مطابق حقوق کامن‌لا، اگر مدیونی، مکرراً ابلاغیه‌ها و احضارنامه‌هایی که دادگاه برای او در مورد این موضوع ارسال می‌کند را نادیده بگیرد، ممکن است قاضی دادگاه با اعزام یک ضابط او را تحت الحفظ به دادگاه آورده و به جزای نقدی یا به زندان به مدت حداقل ۱۴ روز محکوم کند. جزای نقدی یا زندان مجازات عدم رعایت دستورالعمل دادگاه است نه برای خود بدهی. همچنین اگر افراد اجرائیه‌های مربوط به محکومیت‌های مالی را که از سوی دادگاه کانتی کورت (CCJ) صادر گردیده، پرداخت نکنند، هر متقاضی می‌تواند برای گرفتن بدهی خود با استفاده از مقررات مربوط به پیوست دارایی و درآمد طرح دعوا کند.

حتی قوه قاهره مد نظر قرار می گیرد. سلب آسایش و ایراد جراحت و خسارت و توهین و قصور و عدم اعمال مراقبت منطقی موجب تحقق مسئولیت مدنی قهری است و حتی به مسئولیت کارفرما و یا متصرف حیوان اشاره شده است. (عربیان، ۱۳۹۳: ۵).

از آنچه گفته شد در می یابیم منشاء تعهدات مالی می تواند یک تعهد قراردادی مانند مهریه، نفقه یا جنایت یا تعهد غیرقراردادی / مسوولیت مدنی باشد. از این رو تفاوتی نمی کند که منشاء تعهد اعمالی که می تواند امتناع از پرداخت آنها موجبی برای سلب آزادی شخص مدیون باشد، قراردادی یا غیر قراردادی باشد.

در حقوق ایران در مورد ضررهای مادی اختلافی وجود ندارد و در خصوص آسیب های بدنی در صورتی که خسارات بیشتر از دیه مقدر شرعی باشد جبران آن برابر ادله شرعی و قانون مسئولیت مدنی و همچنین رویه قضایی اخیر، صحیح و بلا اشکال است. خسارات معنوی نیز با توجه به صراحت قوانین خصوصاً قانون اساسی، مشروع و مطالبه آن جایز است. همچنین عدم النفع و منافع ممکن الحصول، ضرر تلقی و طبق نصوص شرعی و قانونی و طبق فتوای برخی از فقهای معاصر، بی تردید جواز مطالبه دارد.

با مذاقه در عناصری نظیر دین یا بدهی، در حقوق کشورها این موضوع بر ذهن متبادر می شود که اساساً تقابل عدم پرداخت دیون و سلب آزادی بدهکار در کدام حوزه ی حقوقی یا کیفری و با چه موازینی قابل توجیه است؟ اینکه حبس ذاتاً صیغه ی کیفری دارد اما در روابط مالی خصوصی میان افراد می تواند به کارگرفته شود و حتی اباحه در اعمال آن نیز وجود دارد نکته ای درخور توجه است.

تطبیق مقررات فعلی با میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی

عبارت «تعهدات قراردادی» در ماده ۱۱ میثاق به معنای تعهدات مدنی حقوق خصوصی است و از آنجا که حمایت ماده در ابتدا برای مبارزه با پدیده زندانیان بدهکار طرح ریزی شده بود، تعهدات قراردادی آشکارا مانند بدهکاری های مالی (پولی) را شامل می شد؛ ولی با این حال ماده ۱۱ می تواند درباره تعهدات قراردادی دیگر، از قبیل اجرای خدمات یا تحویل کالا نیز اعمال شود. بنابراین در تطبیق این اصلاحات با مقررات سالب آزادی در ایران به نظر می رسد با عبارت «تعهدات قراردادی» در ماده ۱۱ میثاق، به عنوان «تعهدات ناشی از قانون» خارج از محدوده این ماده قرار می گیرند و بر این اساس برای مثال جرم ترک انفاق موضوع ماده ۶۴۲ ق.م.ا. که به موجب بند ۹ ماده ۵۸ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱ نسخ صریح شده و مجدداً در ماده ۵۳ قانون اخیر برای عدم تأدیه نفقه زوجه و اقارب، مجازات حبس مقرر کرده است، مغایر ماده ۱۱ میثاق نیست.

اشاره به «عدم توانایی» نیز دلالت بر این مطلب دارد که فرد باید از اجرای تعهدات قراردادی مربوطه، ناتوان باشد؛ نه اینکه صرفاً انجام چنین کاری را نخواهد. کلمه «صرفاً» نیز به این معناست که حمایت ماده شامل اشخاصی نمی شود که در کنار نقض قرارداد، جرمی مرتکب شده اند. عبارت «عدم توانایی در ایفای تعهد» تا حدودی معادل اعسار در حقوق ایران است (عدم کفایت دارایی یا عدم دسترسی به مال) و با این قید شخص مدیون ممتنع از ایفای تعهدات قراردادی با وجود توانایی در تأدیه دین از محدوده ماده ۱۱ میثاق خارج می گردد و به این ترتیب ظاهراً حبس محکومان مالی غیرمعسر نیز مغایرتی با ماده ۱۱ میثاق ندارد و با تصویب رأی وحدت رویه شماره ۶۶۳-۱۰/۲-۱۳۸۲ دیوان عالی کشور مبنی بر اینکه برای رسیدگی به دادخواست اعسار محکوم علیه قبل از حبس، منع قانونی وجود ندارد و زندانی بودن محکوم علیه، شرط لازم جهت اقامه دعوی اعسار از محکوم به یا در خواست تقسیت نیست، تا حدودی سیستم حقوقی ایران به سمت تطبیق ماده ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی ۱۳۹۴ با تعهد ناشی از ماده ۱۱ میثاق، پیش رفته است؛ به علاوه اینکه رویه قضایی تا قبل از تصویب این قانون و در زمان حاکمیت قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی ۱۳۷۷ چندان به شرایط حبس محکوم علیه مدیون توجه نمی کرد و در بسیاری از موارد در حالی که اعسار مدیون با توجه به قرائن و شواهد و اوضاع و احوال موجود در پرونده ثابت بود، وی روانه زندان می شد و تشریفات زاید دادرسی نیز منجر به احاله دادرسی می شد و اجازه رسیدگی فوری به دادخواست اعسار محکوم علیه را نمی داد و در این مدت مدیون معسر در زندان به سر می برد، لذا در عمل نحوه عملکرد محاکم با تعهد مندرج در ماده ۱۱ میثاق در تعارض بود؛ لیکن مقنن در زمان تصویب قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی در سال ۱۳۹۴ با توجه به همین مقررهای میثاق، معایب سابق را تا حد زیادی برطرف نمود.

یکی از تغییرات مهمی که در نگرش مقنن ایران نسبت به اسباب سلب آزادی محکومان مالی در باب دیون ناشی از محکومیت-های کیفری ایجاد شده، جداسازی موضوع جزای نقدی از سایر محکومیت‌های مالی مانند دیه و خسارات ناشی از جرم است. گرچه حبس محکومان مالی موضوع بند ب ماده ۵۲۹ قانون آئین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۹۲، ظاهراً فاقد ماهیت کیفری بوده و تنها یک نوع ضمانت اجرا در جهت وصول محکوم به است اما حبس بدل از جزای نقدی در واقع نوعی تبدیل مجازات بوده و جنبه جزایی دارد. (میرزایی، ۱۳۹۴: ۳۹۸).

با این فرض، تا حدودی زمینه‌های حبس ناشی از عدم پرداخت جزای نقدی و حبس ناشی از محکومیت مالی در قانون محکومیت‌های مالی ۱۳۹۴ از یکدیگر جدا می‌شوند. با توجه به ماده ۲۲ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب سال ۱۳۹۴ که مقنن محکومیت به پرداخت جزای نقدی، را از سایر محکومیت‌های مالی مستثنی نموده و این مقوله به مبحث اجرای احکام کیفری احاله کرده است، این موضوع استنباط می‌شود. همچنین مطابق با قسمت اخیر تبصره ۱ از ماده ۳ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی مصوب ۱۳۹۴، قانونگذار نحوه صدور قرارهای تأمینی مزبور، مقررات اعتراض نسبت به دستور دادستان و سایر مقررات مربوط به این دستورها را تابع قانون آیین دادرسی کیفری دانسته و به آن قانون احاله داده است.

بدین ترتیب قانونگذار با احاله مقررات مربوط به جزای نقدی به قانون آیین دادرسی کیفری، ماهیت کیفری جزای نقدی را باز تعریف کرده و به درستی حبسی را که در نتیجه‌ی استتکاف از پرداخت جزای نقدی رخ می‌دهد جایگزین مجازات دانسته است. این موضوع اما در حقوق اروپا سالهاست^۱ به عنوان یک قاعده در آمده که استتکاف از پرداخت جزای نقدی منتج به جایگزین‌های حبس خواهد شد. دیه نیز، یکی از مهم‌ترین اسباب محکومیت مالی کیفری در حقوق ایران بوده که منبعث از فقه اسلامی است و عبارت از مالی است که به عنوان بدل نفس یا اطراف در جرایم علیه تمامیت جسمانی اشخاص به قربانی یا اولیای دم پرداخت می‌شود. بنابراین ملاحظه می‌گردد که مقدمه پرداخت دیه نیز همانند جزای نقدی، ارتکاب عمل مجرمانه از سوی شخص می‌باشد. اما ماهیت آن با جزای نقدی متفاوت است. (میر محمد صادقی، ۱۴۰۳: ۱۹۵).

نکته‌ای که اهمیت زیاد ممنوعیت حبس افراد به علت ناتوانی در ایفای تعهدات قراردادی را نشان می‌دهد این است که در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، این حق به عنوان حق مطلق و «غیرقابل تخطی» قلمداد شده است؛ چراکه ماده ۴ میثاق به دولت عضو اجازه داده است که هرگاه یک خطر عمومی فوق‌العاده موجودیت ملت را تهدید نماید، دولت ذی‌ربط تحت شرایطی خاص، تعهدات ناشی از میثاق را معلق نماید. ولی بند ۲ ماده ۴ میثاق در کنار حقوقی مثل حق حیات و ممنوعیت شکنجه، ممنوعیت حبس افراد به لحاظ عدم توانایی در ایفای تعهدات قراردادی را از جمله حقوقی قلمداد کرده که مطلق بوده و به هیچ وجه قابل تعلیق نمی‌باشد.

یک اصل بنیادین در حقوق بین‌الملل این است که هیچ دولتی حق ندارد پس از عضویت در معاهده‌ای بین‌المللی با وضع قوانین داخلی (و حتی قانون اساسی) از ایفای تعهدات بین‌المللی خود استتکاف ورزد. (مفاد ماده ۲۷ کنوانسیون وین ۱۹۶۹ درباره حقوق تعهدات) در واقع در روابط بین‌المللی اعتبار عهد نامه بیش از قانون داخلی است و اختیار دولت را در وضع قانون معارض با آن محدود می‌کند. به این ترتیب به نظر می‌رسد ماده ۹ قانون مدنی که مقرر داشته: «مقررات عهدی که بر طبق قانون اساسی بین دولت ایران و سایر دول منعقد شده باشد در حکم قانون است.» باید اصلاح گردد؛ زیرا به موجب این ماده مراجع قضایی داخلی تکلیف به پیروی از قوانین مصوب جدید دارند، خواه قانون سابق جزء قوانین عادی باشد یا قوانین ناشی از معاهدات بین‌المللی؛ در واقع با توجه به ماده ۹ قانون مدنی امکان نسخ تعهدات بین‌المللی با قوانین جدید وجود داشته و این با اصل ارجحیت تعهدات بین‌المللی نسبت به قوانین داخلی مغایرت دارد. (بذار، ۱۳۹۸: ۵۹). به عبارت دیگر ماده ۹ قانون مدنی فقط تکلیف مراجع داخلی در پیروی از قوانین مصوب جدید را مشخص می‌سازد، هر چند این قوانین مغایر تعهدات بین‌المللی ایران باشند؛ اما تردیدی نیست که مسؤولیت بین‌المللی دولت به لحاظ وضع و اجرای قوانین مغایر تعهدات بین‌المللی به جای خود باقی است.

نتیجه گیری

میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی برخلاف منشور حقوق بشر، واجد ضمانت اجراهای بین المللی است و با تعیین راهبرد سعی در ممنوعیت و کاهش حبس ناشی از محکومیت های مالی در نظام های حقوقی جهان دارد. ایران نیز به عنوان عضوی از جامعه بین المللی، طبق اسناد الزام آوری که به آنها ملحق شده، مکلف به رعایت قواعد مندرج در آن اسناد و تطبیق قوانین خود با آنها می باشد. همچنین عرف بین المللی که بخشی از آن برگرفته از حقوق مندرج در اسنادی است که با گذر زمان نهادینه شده، به گونه ای که عدم الحاق کشورها به این اسناد نمی تواند مانع از لازم الاتباع بودن آن باشد، باید مورد توجه قانون گذار ایران قرار گیرد، چراکه مشروعیت یک حکومت از حیث تضمین حقوق بشر، منوط به رعایت قواعد آمره و اصول اولیه حاکم بر حقوق شهروندان می باشد و نتیجه عدم رعایت حقوق بشر و آزادی های فردی و اجتماعی از سوی یک دولت، موجبات دخالت کشورهای دیگر را در امور داخلی آن کشور، به بهانه حمایت از حقوق بشر، فراهم می کند.

در عصری که در بسیاری از کشورها، قانون گذار با توجه به تبعات سوء مجازات حبس حتی درمورد شماری از اعمال مجرمانه در مقام استفاده از مجازات های جایگزین زندان برآمده، پیش بینی ضمانت اجرای حبس (آن هم بدون تعیین حداکثر) در قبال محکومیت های مالی با نقض تعهدات بین المللی، چندان قابل توجیه نمی باشد و اصلاح آن در جهت انطباق با استانداردهای بین المللی حقوق بشر، یک ضرورت اساسی است و این ضرورت با تدوین قانون نحوه اجرای محکومیت مالی در سال ۱۳۹۴ اگر چه تا حدود زیادی برطرف شد اما سازوکار جدیدی را برای این منظور مشخص نکرده است؛ به عبارت دیگر به نظر می رسد در باب پرداخت دین به مدعی خصوصی (و نه پرداخت جزای نقدی)، سیاست کیفری ایران ابزار مستقلی در اختیار ندارد و ناگزیر باید به عموماً قواعد اعسار رجوع نمود.

از آنچه گفته شد در می یابیم با عنایت به قانون نحوی اجرای محکومیت های مالی مصوب ۱۳۹۴، افق دید قانون گذار تا حدودی قادر است معضلات پیرامون اجرای محکومیت های مالی را برطرف نموده و در عین حال، از حبس بی دلیل مدیون معسر جلوگیری نماید. براساس مصوبه مذکور، هرگاه شخصی محکوم به پرداخت مالی به دیگری شود، در مرحله نخست، قسمت اجرای احکام باید تمام تلاش خود را معطوف شناسایی اموال بدهکار و وصول بدهی از محل اموال نماید. اگر در این مسیر موفق نشد و مدیون ادعای اعسار نمود و فهرست کامل اموال خود را ارایه داد، حبس نمی شود و اعسار وی باید مورد بررسی قرار گیرد و در صورت اثبات اعسار، حکم به پرداخت اقساطی بدهی صادر شود و اگر ادعای اعسار وی رد شود، آزادی وی سلب می شود. (برگرفته از ماده ۳ و ۲۷ قانون نحوه ی اجرای محکومیت های مالی ۱۳۹۴)

در نظام حقوقی اغلب کشورها وجود برخی از بدهی ها ممکن است هنوز هم موجب شود که فرد به دلیل عدم پرداخت بدهی و براساس مقررات قانونی مندرج در قوانینی نظیر قانون آیین دادرسی و قانون مالیات ها به زندان برود؛ مثلاً: استتکاف از پرداخت جزای نقدی، مالیات قانونی، تعرفه های کسب و کار و مواردی از این دست. با این وجود حتی اگر این نوع بدهی ها وجود داشته باشد، امروزه از نظر نظام های حقوقی، زندان به عنوان آخرین راه حل ممکن به کارگرفته می شود؛ آن هم هنگامی که فرد بدهی خود را نادیده گرفته یا از پرداخت آن اجتناب کند. شایسته است در نظام حقوقی ایران که مبنای آن بر آزادی توأم با مسئولیت انسان ها بنا شده و در اصل دوم قانون اساسی بر آن تأکید شده است و با توجه به کرامت ذاتی افراد بشر، کسی را به دلیل عدم پرداخت محکوم به مالی بازداشت ننمایند. در مجموع می توان گفت اگر چه قانون نحوه ی اجرای محکومیت های مالی دارای نوآوری های قابل دفاعی همچون نظام شناسایی اموال، تغییر بار اثبات اعسار، تعیین تکلیف نحوه تقسیط دیون می باشد، اما ابهام بر انگیز بودن برخی از مواد آن (مواد ۷ و ۳) و سخت و دشوار بودن جمع مواد آن با سایر قوانین، موجبات هدر رفت نیرو و توان اصحاب دعوا، وکلا و قضات می گردد. بررسی مواد ۷ و ۳ قانون فوق، بیانگر تعارض بین ماهیت پذیرفته شده از سوی قانون گذار در خصوص اعسار و شیوه ی اثبات آن است. چرا که در ماده ۷ قانون مذکور، عناوینی بکار گرفته شده است که واجد وصف عینیت نبوده و حاصل رسیدگی دادگاه در خصوص ملائت یا اعسار مدیون نیست و این مجهولیت منجر به اتخاذ شیوه های سلیقه ای در پرونده های

مربوط به اعسار می‌گردد. لذا در راستای اجرایی شدن این قانون، باید به تعیین صحیح و روشن ماهیت حبس و اعسار و رفع سردرگمی و عدم رعایت نظم حقوقی، پرداخته شود.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان در نگارش مقاله مشارکت یکسان داشته‌اند.

تعارض منافع

بر اساس اظهارات نویسندگان، این مقاله تعارض منافی ندارد.

حامی مالی

بنابر اظهارات نویسندگان این پژوهش هیچگونه حامی مالی ندارد.

سپاسگزاری

از تمامی مشارکت‌کنندگان در این پژوهش سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- اباذری فومشی، منصور. (۱۳۹۲). ترمینولوژی حقوق نوین، چاپ اول، جلد دوم، تهران، انتشارات کیهان.
- اسدی، لیلا. (۱۳۸۸). «آیا بدهکار مجرم است؟!»، فصلنامه فقه و حقوق خانواده (ندای صادق)، شماره ۲۷-۲۶.
- آقای طوق، مسلم و محمدرضا دولت رفتار حقیقی. (۱۳۹۱). «نگرشی نو به امضای قوانین در حقوق اساسی ایران»، فصلنامه علمی-پژوهشی دیدگاههای حقوق قضایی، دوره ۱۷، شماره ۵۸.
- الیاسی زواره، احسان. (۱۳۹۳). حبس ناشی از محکومیت های مالی در حقوق ایران و اسناد بین المللی، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، یزد: دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد.
- بهرامی، بهرام. (۱۳۹۲). آیین دادرسی مدنی کاربردی، چاپ پنجم، تهران، انتشارات نگاه بینه.
- بذار، حید. (۱۳۹۸). «محدوده اعمال ماده ۹ قانون مدنی نسبت به تعهدات بین المللی دولت ایران»، فصلنامه علمی تخصصی قضاوت، دوره ۱۹، شماره ۹۷.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر. (۱۳۸۸). ترمینولوژی حقوق، چاپ هفتم، تهران، انتشارات گنج دانش.
- حر عاملی، محمدبن الحسن. (۱۴۰۳). وسائل الشیعه، جلد ۱۳، بیروت، دارالاح یا اثرات العربیه.
- دیانی، عبدالرسول و معصومه براهیم باستانی. (۱۳۹۶). «جبران خسارت ناشی از صدمات بدنی در حقوق ایران و انگلیس»، فصلنامه تحقیقات حقوقی آزاد، دوره ۱۰، شماره ۳۶.
- رفعت خو، فرید و محمود خان میرزایی. (۱۳۸۹). صد مقاله از صد وکیل، جلد ۱، تهران، نشر روان ویرایش ارسباران.
- رفیعی، محمدتقی. (۱۴۰۲). فرهنگ حقوقی مجد، چاپ چهارم، تهران، انتشارات مجد.
- زمانی، سید قاسم. (۱۳۸۵). «موازین بین المللی حقوق بشر و بازداشت محکومین مالی»، حقوق بین المللی، دوره ۲۳، شماره ۳۵.
- سرخسی، محمد بن أحمد بن أبی سهل شمس الأئمة. (۱۴۱۴). المبسوط، جلد ۳، بیروت، دار المعرفة.
- شیخ مفید، محمد بن النعمان. (۱۴۱۳). المقنعه، جلد ۳، قم، انتشارات دارالکتب الاسلامی.
- صدوق، ابوجعفر محمد بن علی. (۱۴۰۴). من لایحضره الفقیه، چاپ دوم، جلد ۳، قم، انتشارات جامعه مدرسین.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۶). الوافی، جلد ۲، اصفهان: مکتبه الامام امیرالمومنین علی (علیه السلام) العالمه.
- طبرسی، ابوعلی. (۱۳۸۴). مجمع البیان، جلد ۳، چاپ هشتم، تهران، انتشارات ناصر خسرو.
- طریحی، فخرالدین. (۱۴۱۶). مجمع البحرین و مطلع النیرین، جلد ۶، تهران، مکتب المرتضویه.
- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن. (۱۳۷۶). تهذیب الاحکام، چاپ چهارم، جلد ۲، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامی.
- طوسی، ابوجعفر محمد بن الحسن. (۱۴۱۷). الخلاف، چاپ اول، جلد ۳، قم، انتشارات جامعه مدرسین.
- عربیان، بهمن. (۱۳۹۳). ضرر و زیان ناشی از جرم در حقوق ایران و انگلیس، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی، شاهرود: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شاهرود.
- عوده، عبدالقادر. (۱۳۷۹). حقوق جنایی/اسلامی، جلد اول، چاپ دوم، ترجمه اکبر غفوری، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- فخر، حسین. (۱۳۸۴). «حبس گرایی در قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی»، مجله علامه، دوره ۱۶، شماره ۷.
- فلسفی، هدایت الله. (۱۳۷۵). جایگاه بشر در حقوق بین الملل معاصر، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۱۸.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۶). الوافی، جلد ۲، اصفهان، مکتبه الامام امیرالمومنین علی (علیه السلام).

- کاتوزیان، امیرناصر. (۱۴۰۱). الزامات خارج از قرارداد - ضمان قهری، چاپ چهاردهم، تهران، نشر میزان.
- لوین، لیا. (۱۳۸۷). پرسش و پاسخ درباره حقوق بشر، مترجم: محمد جعفر پوینده، تهران، نشر قطره.
- میرزایی، علیرضا. (۱۳۹۴). محشی قانون آیین دادرسی کیفری، چاپ پنجم، تهران، انتشارات بهنامی.
- میرمحمدصادقی، سیدحسین. (۱۴۰۳). جرایم علیه اشخاص، چاپ بیستم، تهران، نشر میزان.
- نجفی، محمدحسن. (۱۳۹۲). جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام، جلد ۹، چاپ سوم، تهران، انتشارات دارالکتب الاسلامی.

References

- Abazari Fumashi, M. (2013). Modern legal terminology (1st ed., Vol. 2). Keyhan Publications.
- Asadi, L. (2009). Is a debtor a criminal?! Family Jurisprudence and Law Quarterly (Nedaye Sadeq), (26–27).
- Aqai Tuq, M., & Dowlatbehari Haqiqi, M.-R. (2012). A new perspective on the enactment of laws in Iranian constitutional law. *Judicial Legal Perspectives: A Scientific-Research Quarterly*, 17(58).
- Arabian, B. (2014). Damages resulting from crime in Iranian and English law [Master's thesis, Shahroud University].
- Audah, A. (2000). Islamic criminal law (Vol. 1; A. Ghaffouri, Trans.; 2nd ed.). Astan Quds Razavi Publications.
- Bahrami, B. (2013). Applied civil procedure (5th ed.). Negah Bineh Publications.
- Bank of England. (2004). British household indebtedness and financial stress: A household-level picture. *Quarterly Bulletin: Personal Sector Articles*.
- Bazzar, H. (2019). The scope of applying Article 9 of the Civil Code to the international obligations of the Iranian government. *Specialized Scientific Quarterly of Judiciary*, 19(97).
- Chisholm, H. (Ed.). (1911). Attachment. In *Encyclopaedia Britannica* (12th ed., Vol. 30). Encyclopaedia Britannica.
- Diyani, A., & Ebrahim Bastani, M. (2017). Compensation for bodily injuries in Iranian and English law. *Azad Legal Research Quarterly*, 10(36).
- Fakhr, H. (2005). The tendency toward imprisonment in the Law on the Procedure for Enforcing Financial Judgments. *Allameh Journal*, 16(7).
- Fayz Kashani, M. ibn Shah Murtada. (1995). Al-Wafi (Vol. 2). Imam Amir al-Muminin Ali Library.
- Fayz Kashani, M. ibn Shah Murtada. (2017). Al-Wafi (Vol. 2). Imam Amir al-Muminin Ali Library.
- Grier, W. S. N. (2014). Bankruptcy in Scotland: Past, present, and future. *Scottish Parliamentary Review*, 1(2). Blacked Avenue Press.
- Hurr al-Amili, M. ibn al-Hasan. (2024). Wasail al-Shia (Vol. 13). Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Insolvency Act 1986, c. 45, 122(1)(f) (UK).
- Jafari Langarudi, M.-J. (2009). Legal terminology (7th ed.). Ganj-e Danesh Publications.
- Katouzian, A.-N. (2022). Noncontractual obligations: Tort liability (14th ed.). Mizan Publishing.
- Levin, L. (2008). Questions and answers about human rights (M. J. Pouyandeh, Trans.). Qatreh Publishing.
- Lines, L. (2017). *Debtors and creditors explained*. Accounts and Legal. <https://www.accountsandlegal.co.uk>
- Mir-Mohammadi Sadeqi, S.-H. (2024). Crimes against persons (20th ed.). Mizan Publishing.
- Mirzaei, A. (2015). Annotated Code of Criminal Procedure (5th ed.). Behnami Publications.
- Najafi, M. H. (2013). Jawahir al-kalam fi sharh sharai al-Islam (3rd ed., Vol. 9). Dar al-Kutub al-Islamiyya Publications.

- Oxford Advanced Learner's Dictionary. (2015). *Oxford advanced learner's dictionary* (9th ed.). Oxford University Press.
- Oxford English Dictionary. (2005). *The Oxford English Dictionary* (3rd ed.). Oxford University Press.
- Raf at-Khu, F., & Khan-Mirzaei, M. (2010). One hundred articles by one hundred lawyers (Vol. 1). Ravan Publishing, Arasbaran Edition.
- Rafiei, M.-T. (2023). *Majd legal dictionary* (4th ed.). Majd Publications.
- Saduq, Abu Jafar M. ibn Ali. (2025). *Man la yahduruhu al-faqih* (2nd ed., Vol. 3). Society of Seminary Scholars Publications.
- Sarakhsi, M. ibn Ahmad ibn Abi Sahl Shams al-Aimma. (2014). *Al-Mabsut* (Vol. 3). Dar al-Marifa.
- Shaykh al-Mufid, M. ibn al-Numan. (2013). *Al-Muqnia* (Vol. 3). Dar al-Kutub al-Islamiyya Publications.
- Step Change. (n.d.). *Can I go to prison for debt?* Retrieved September 25, 2026, from <https://www.stepchange.org/debt-info/your-rights/can-you-go-to-prison-for-debt.aspx>
- Tabarsi, Abu Ali. (2005). *Majma al-bayan* (8th ed., Vol. 3). Naser Khosrow Publications.
- Tarihi, Fakhr al-Din. (2017). *Majma al-bahrayn wa-matla al-nayyirayn* (Vol. 6). Maktab al-Murtadawiyya.
- Tusi, Abu Jafar M. ibn al-Hasan. (1997). *Al-Khilaf* (1st ed., Vol. 3). Society of Seminary Scholars Publications.
- Tusi, Abu Jafar M. ibn al-Hasan. (1997). *Tahdhib al-ahkam* (4th ed., Vol. 2). Dar al-Kutub al-Islamiyya Publications.
- UK Government. (2015). *Insolvency proceedings: Debt relief orders and the bankruptcy petition limit* [PDF]. GOV.UK.
- UK Government. (2017, December 6). *Rescue deal saves jobs at debt management firm*. Insider Media.
- UK Government. (2018). *Guide to bankruptcy*. GOV.UK. (Original work archived February 17, 2018.)
- Wikipedia contributors. (n.d.). *Attachment (law)*. In Wikipedia. Retrieved September 25, 2026, from <https://en.wikipedia.org/wiki/Attachment> (law)
- Zamani, S. Q. (2006). International human rights standards and the detention of persons convicted of financial offenses. *International Law*, 23(35).